

Slægtsstrategier hos den danske kongeslæggt i det 12. århundrede: svar til Helge Paludan

Historie/Jyske Samlinger, Bind 2000 (2000)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_2000-PDF/ho_2000_76258.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76258>

pdf genereret den : 28/5-2008

Debat

Slægtsstrategier hos den danske kongeslægt i det 12. århundrede: svar til Helge Paludan

Af Thyra Nors

Helge Paludan har ret i, at der går en skillelinje mellem middelalderhistorikere i spørgsmålet, om der bør foretages sammenligninger på tværs af geografiske skel,¹ og faktisk demonstrerer Paludan i sin omtale af Saxo uforvarende, hvor nødvendig komparation er. Han har nemlig ikke ret i, at Saxos brug af *fortuna*-begrebet er et argument for, at Saxo er gammeldags, endsige antiklerikal. Anvendelsen af begrebet er ikke noget, som stiller Saxo uden for det gode selskab blandt sine kolleger i international sammenhæng.² Kirkefædrene havde ganske vist fordømt *fortuna*, men begrebet blev ikke desto mindre taget op i forbindelse med den karolingiske historieskrivning og fik herefter status som fast ingrediens i mange krøniker og *gestae* fra hele Europa. I det 12. århundrede optræder historie og *fortuna* i mange tekster som snævert forbundne begreber. *Fortuna* er fx et centralt begreb hos den tyske historiker Otto af Friesing (ca. 1114-1158).³

En komparation af Saxo med denne og andre mere eller mindre samtidige historikere med henblik på visse centrale begreber forekommer mig at være den eneste vej til at afklare, hvor specielle eller særligt danske Saxos begreber kunne tænkes at være. Det vil dog formentlig ikke være tilstrækkeligt med en bred geografisk komparation. En mere interdisciplinær tilgang vil også være ønskværdig, fordi historikere som oftest

ganske enkelt ikke har den nødvendige idé- eller litteraturhistoriske indsigt. Jeg mener, at det er anakronistisk at betragte Saxos værk som et rent historisk værk og derved overse, at det også tilhører en litterær genre.

Jeg vil fortsætte i det komparative spor og præsentere det syn på slægten, der som Paludan rigtigt påpeger ligger bag min læsning af Saxo.⁴ Udgangspunktet er en simpel konstatering af, at beretninger om mord og massakrer inden for en og samme familie er et gennemgående træk overalt i Europa i tidlig- og højmiddelalder inden for den elite, som kilderne omtaler. Kilderne blev skrevet i forskellige situationer og med mangfoldige hensigter, men beskrivelsen af mord inden for familien er et tilbagevendende tema. Det ligner et generelt europæisk mønster.

Den franske historiker Marc Bloch gør i sit skelsættende værk *La Société féodale* (1939) opmærksom på, at sammenstod i det »feudale« 12. århundrede ofte fandt sted inden for en og samme familie. Dette forklarer han som et resultat af en krise i samfundet. Han benægter, at der skulle være tale om en modsætning mellem ideal og realitet.⁵ Det er imidlertid netop en sådan modsætning, jeg vil foreslå med denne lille artikel, hvor jeg med eksempler fra danske kilder fra det 12. århundrede vil præsentere den hypotese, at netop kontrasten mellem ideologi og praksis be-

tød, at slægt var et potentielt konfliktområde.

Danske historikere har i nogen grad været påvirkede af Marc Blochs værk, hvori han præsenterer middelalderen som en epoke, hvor slægtsrelationer havde en stor betydning for samfundets vitale funktioner, om end dette slægtsamfund antages at være på retur. Marc Bloch anser nemlig de feudale bånd for at være et svar på slægternes tilbagegang.⁶ Oprindeligt var der ifølge Marc Bloch »De vastes gentes, fortement cimentées par le sentiment vrai au faux d'une descendance commune et, par la même délimitées avec beaucoup de précision.«⁷ Der var ikke noget revolutionerende i dette syn på slægten. Det er typisk for perioden, at man mente, at samfundet oprindeligt havde været domineret af slægter, der hang sammen som ærteholm. Tyske historikere var på dette punkt mindre nuancerede end Marc Bloch.⁸ Denne havde nemlig blik for, at der ikke fandtes noget bevis for eksistensen af en oprindeligt patrilineær arvefølge, som han klart så som forudsætningen for lukkede slægtsgrupper. Alle vidnesbyrd peger på en bilateral slægtsstruktur i det kontinentale Europa, og det betyder, at slægtsgrupper ikke havde hverken permanent eller fast afgrænsning: »Les devoirs étaient rigoureux, mais le groupe, trop instable pour servir de base à l'organisation sociale tout entière.«⁹ Marc Bloch antager, at en patrilineær struktur måtte have eksisteret endnu ved middelalderens begyndelse, men kun i udkanten af Europa. Dette synspunkt blev delt af de danske historikere i efterkrigstiden, som fastslog, at en patrilineær struktur måtte være gået forud for den indlysende bilateralitet i de danske kilder fra det 12. århundrede.¹⁰

Med dette udgangspunkt i de første årtier efter krigen blev spørgsmål om familie eller slægt ikke anset som cen-

trale for forståelsen af det middelalderlige samfund. Dette ændrede sig fra 1971, hvor Ole Fengers retshistoriske disputats påviste, at de danske landskabslove konstant refererede til begrebet slægt.¹¹ I de to efterfølgende årtier blev der i Danmark publiceret to større undersøgelser, Carsten Breengaards og Helge Paludans, som begge, om end på højst forskellig måde, fokuserede på slægtens rolle i samfundet. Kun Breengard var dog direkte inspireret af Ole Fenger.¹² Helge Paludan fulgte snarere en international trend i retning af at tillægge slægtsrelationer betydning, som først og fremmest var ansporet af den britiske antropolog Jack Goody, hvis værk om familiens udvikling i middelalderen kom til at spille en overordentlig stor rolle for historieforskningen i Europa fra midten af 1980'erne.¹³

Gennem de seneste årtier har adskillige undersøgelser beskæftiget sig med slægtsorganisering i Vesteuropa og Skandinavien. Mange af disse undersøgelser har det til fælles, at de understreger, at der ikke var klare grænser for slægtsforhold. Hvert individ tilhørte i det bilaterale slægtssystem flere grupper. Derfor vil det være forkert at opfatte slægten som et subjekt, der er i stand til at handle. Den nyere litteratur omfatter et opgør med idéen om, at der i udgangspunktet skulle være en grundlæggende forskel mellem den romerske og germanske slægtsorganisering.¹⁴ Andre undersøgelser har beskæftiget sig indgående med bilateralitetens udtryk i forskellige middelaldersamfund.¹⁵

Der tegner sig efterhånden et ændret syn på slægt og slægtskabsbånd. En forsigtig distance til tiltroen til en oprindeligt patrilinearitet finder vi hos Kai Hørby i *Dansk socialhistorie* fra 1980,¹⁶ men et egentligt opgør med idéen kom fra den svenske folklorist David Gaunt og den svenske retshistoriker Christer Winberg. Fra 1990'erne aktualiserer in-

teressen for kvindehistorie overvejelser over det bilaterale slægtssystem, som jo uomgængeligt medfører, at kvinder i en eller anden forstand tæller med.¹⁷

Forestillingen om et slægtssamfund, hvor store, sammenhængende slægter varetog retsudøvelsen og holdt hinanden i skak, er dog fortsat aktuell. Det er Helge Paludans bog *Familia og familie* fra 1995 et eksempel på.¹⁸ Det kan derfor ikke undre, at Paludan i sit debatindlæg ikke bifalder mit forslag om en analytisk skelnen mellem slægt som ideologi og praktisk fungerende slægtsgrupper. Denne indsigt er dog ikke så for tænkt, som Paludan ud fra min nødtørftige reference til Steven D. White er blevet forledt til at tro.¹⁹ Det handler ganske enkelt om, at mens det ideologiske påbud om sammenhold mellem slægtninge var yderst kontant og unuanceret, så var det i praksis straks sværere at afgøre, hvem der burde holde sammen med hvem. Der var nemlig ikke fra slægtssystemets side udstukket klare grænser for slægtstilhørsforhold. Det er blandt andet denne bilateralitetens kompleksitet, jeg vil kredse om i det følgende.

I den forbindelse vil jeg introducere Anne Knudsens historisk-antropologiske undersøgelse af det korsikanske samfund 1730-1914, som indeholder overvejelser om det bilaterale slægtssystemets funktion og betydning i øens politiske liv.²⁰ Der har ofte været trukket paralleller mellem den middelalderlige fejde og den korsikanske vendetta i en senere tid. I begge tilfælde har det været opfattet sådan, at der var tale om, at familier bekæmpede hinanden gennem småkrige og hævnaktioner, hvor slægtsbindingerne blandt andet gav sig udtryk i, at det var fuldt lige så ærefuldt som hævn at dræbe en af drabsmandens slægtninge som at dræbe drabsmanden selv. Fejde, hævndrab og mandebod har ofte været fremhævet som vidnesbyrd

om eksistensen af et slægtssamfund, hvor hele samfundets regulering hvilede på slægter og deres indbyrdes magtbalance.²¹

Det korsikanske samfund med sine mange fejder og drab er ofte blevet betegnet som et slægtssamfund. Det fremgår af Anne Knudsens undersøgelse, at øens mange drab fandt sted i forbindelse med vendettaer, og at kilderne faktisk omtaler disse som »un duel famille á famille«. Det overraskende er imidlertid, at i ganske mange drab var morderen og hans offer, hvad vi vil opfatte som beslægtede. I mindst en tredjedel af tilfældene endog nært beslægtede, for kilderne omtaler dem som fætre, onkel, nevø, svigerfar eller svoger. En fætter fremstår således som en højst sandsynlig modstander i en vendetta. En del af de resterende to tredjedele af drabsmænd og dræbte kaldes i kilderne blot »parentes« svarende til beslægtede. Anne Knudsen mener, at *parentes* henviser til gruppen af fjernere slægtninge, som der ikke findes nogen særskilt betegnelse for i sproget.²² Der forekommer dog umiddelbart også at være den mulighed, at *parentes* kan henvise til slægtskab, som ikke er kildens forfatter nærmere bekendt.

Det skulle undre mig meget, om en tilsvarende undersøgelse af specielt den tidlige middelalders kilders udsagn om drabsmænds og dræbtes slægtsrelationer ikke ville vise en lignende høj frekvens af interfamilære drab.²³ Nu er der naturligvis med de kilder, som står til rådighed, både når det gælder middelalderen og Korsika, ikke tale om, at der kan foretages en egentlig statistisk undersøgelse. Det vil blot være muligt at fastslå en tendens. Dog kan der, i det omfang kilderne gør det muligt, naturligvis laves egentlige beregninger af, hvor mange tronskift der involverede drab, og hvem der i givet fald dræbte hvem. De islandske kilder tillader des-

uden et indblik i overklassen et niveau under konger og fyrster.²⁴

Love giver ikke umiddelbart nogen indsigt i et samfund. Arvelovgivningen på Korsika favoriserede mandlige arvinger og var mere patriarkalsk end megen middelalderlig arvelovgivning.²⁵ Det bilaterale islæt bestod udelukkende i, at dattersønner kunne arve deres morfar. Andre kilder afslører imidlertid, at de grupper af slægtninge, som optræder samlet, ikke udelukkende bestod af det, man kunne kalde patrilineære slægtslinjer. De bestod snarere af en kombination af blodsbeslægtede og indgifte.²⁶ Som i middelalderen var ægteskabet en central allianceskaber. Anne Knudsen konstaterer, at kombinationen af nedstamning og alliance ikke på Korsika etablerede afgrænsede slægtsgrupper, men derimod et netværk uden fast afgrænsning. De slægtsgrupperinger, som fandtes i det korsikanske samfund, var etableret med bestemte formål eller i bestemte anledninger, og den temporært sammenhængende gruppe kunne kun fungere ved at inkludere visse slægtninge fra netværket og ekskludere andre. Anne Knudsen understreger, at den måde, hvorpå korsikanerne valgte at understøtte visse slægtsforbindelser og se bort fra andre, ikke var en del af selve slægtssystemet.²⁷ Der var med andre ord ikke nogen faste normer for, hvem der skulle til- eller fravælges. Og heri lå allerede kimen til en konflikt.

Det er mit forslag, at Anne Knudsens overvejelser om slægtsrelationer på Korsika kan inspirere til at stille nye spørgsmål til, hvad der er på spil i de middelalderlige kilder. Der skal naturligvis ikke foretages en egentlig sammenligning af de to samfund, det 12. århundredes Danmark og det langt senere Korsika. Komparationen gælder selve slægtssystemet. Der er allerede af historikere foretaget undersøgelser af middelalderlige kilder, som har givet

anledning til observationer, der lader sig sammenligne med Anne Knudsens resultater, når det gælder slægtsgruppernes temporære og udskiftelige karakter.²⁸ Ikke mindst Steven D. Whites konkluderende betragtninger om slægt i det 11.-12. århundredes Frankrig har mange paralleller til Anne Knudsens observationer. Han kommer også ind på den potentielle konflikt, som ligger i, at praktisk fungerende slægtsgrupper skabes gennem et bevidst til- og fravalg af slægtninge.²⁹

Jeg finder det sandsynligt, at der fx i Danmark i det 12. århundrede ligesom på Korsika i nyere tid var tale om et samfund med stærke forestillinger om et sammenhold inden for slægten, som stod i modsætning til de faktiske forhold, dvs. et slægtssystem, som blot tilbød et diffust netværk. Der var ingen mekanismer i slægtssystemet, som sikrede etableringen af afgrænsede slægtsgrupperinger, der ville kunne leve op til det eksplicite moralske krav om sammenhold. Det er derfor min foreløbige hypotese, at der i middelalderens Danmark ligesom på Korsika blev gjort forsøg på at slå bro over modsætningen mellem det moralske krav (om sammenhold) og slægtssystemets henvisning til et diffust netværk af slægtninge gennem udøvelse af det, jeg vil kalde slægtsstrategier, og som betegner alle de mekanismer, der kunne fremme dannelsen af afgrænsede slægtsgrupper.³⁰

Helgener, det kristne monarki og det kristne ægteskab er institutioner, som jeg ud fra denne synsvinkel i det følgende vil se som institutioner, der indgår i en slægtsstrategi. Det bilaterale slægtsystem, der, som allerede Marc Bloch præciserede, betød, at slægten umuligt kunne fungere som enhed, eksisterede i et samfund, som man med nogen ret fortsat kan kalde et slægtssamfund i den forstand, at slægt såvel ideologisk som praktisk spillede en overordentlig stor

rolle for hele samfundets måde at fungere på. Slægten var i det yderst decentraliserede samfund et organisationsprincip og en alliancemosus, som ingen kunne undslå sig. Samfundet bestod ikke af sammenhængende og indbyrdes kæmpende slægter, som en traditionel germanistisk model vil forudsætte, men slægt var ikke desto mindre et omdrejningspunkt både i tanke og handling.

Den såkaldte politiske historie i det 12. århundredes Danmark tager sig tekstnært læst ud som ét stort familieslagsmål. Det er hele tiden brødre eller fætre, som kæmper indbyrdes om magten. Det, som historikerne traditionelt har betragtet som politiske handlinger, er, hvis man holder sig strengt til teksten, intet andet end manifestationer af arve- og tronfølgekrav. De, som kæmper indbyrdes og efter tur kommer på tronen, var alle, hvis vi skal tro kilderne, efterkommere efter Svend Estridsen. En stor del af de kilder, som er overleveret fra det 12. århundrede, omtaler netop disse medlemmer af kongefamilien. Det interessante er, at der er aspekter i flere af disse kilder, som kan læses som strategier for at definere en slægtsgruppe, idet de beskæftiger sig med at ekskludere medlemmer af nedstammingslinjen fra arvefølgen.

Saxo viser, at kongerne Valdemar den Store og hans søn Knud, som begge var ved magten, mens Saxo skrev, var af legitim afstamning og dermed også legitime arvinger til kongemagten i modsætning til andre grene af familien, som også kunne påberåbe sig at være Svend Estridsens efterkommere. På denne måde skriver Saxo implicit kongefamiliens genealogi, men der er ikke tale om, at han bestræber sig på at lave en komplet oversigt over Svend Estridsens efterkommere. Vi ved, at der var efterkommere efter Svend Estridsen, som Saxo undlader at nævne. Disse nævnes ved navn i kilder, som vi ved, at Saxo

havde kendskab til. Det er sikkert ikke en tilfældighed, at *Gesta Danorum* undlader at nævne visse personer. Der har formentlig allerede forud for *Gesta Danorum*s affattelse været foretaget et valg, der betød, at visse medlemmer af kongeslægten ikke kom med. Nok så vigtigt er det imidlertid, at selve fortællingen ser ud til at være en selektion på basis af kristne, monarkiske kriterier. Saxo fortæller således, at alle Svend Estridsens sønner var illegitime af fødsel, men at der var to af disse sønner, som udmærkede sig og gjorde Danmark ære: Knud den Hellige, som blev kanoniseret i 1100, og Erik Ejegod, hvis eneste ægtefødte søn var Knud Lavard. Saxos fortælling påpeger eller antyder, at alle andre senere grene af kongefamilien udsprang af ikke-ægteskabelige forhold. Kongerne Valdemar den Store og hans søn Knud var ægtefødte og videre legitime i den forstand, at også deres stamfader Knud Lavard var Erik Ejegods ægtefødte søn: Hvis vi ser på, hvem Saxo har fundet det værd at nævne af kongefamiliens øvrige medlemmer fra hans egen eller den umiddelbare fortid, så er det Knud, Karl, Birger Brosa og hans brødre, Harald, Magnus, Knud og Buris, og de er alle manifesterede modstandere af Valdemar den Store eller Knud VI. De er ifølge *Gesta Danorum* for en stor del dømt for majestætsforbrydelse og beskrives alle som slægtninge, der virkelig er til besvær for kongen. Efter al sandsynlighed er det netop derfor, at det var nødvendigt at omtale disse slægtninge og deres forfædre fremfor andre slægtninge. De repræsenterede en nylig eller aktuel konkret trussel og måtte trækkes frem i lyset, for at rimeligheden i deres krav kunne dementeres gennem en henvisning til deres irregulære afstamning.³¹

Jeg vil nu se på en anden kildetype, som koncentrerer sig om Svend Estridsens efterkommere. Det drejer sig om

de helgenskrifter, som blev udfærdiget i forbindelse med kongehelgenen Knud den Hellige og dennes nevø, Knud Lavard. Knud den Hellige blev dræbt i 1086. Før kanoniseringen i 1100 skrev en munk hans lidelseshistorie, hvori det fremgår, at Knuds brødre var ham til stort besvær. Den eneste bror, som bestandigt stod ham bi, var Benedikt, som sammen med Knud blev dræbt i Albani Kirke i Odense. Det nævnes eksplicit som et mirakel, at Sankt Knuds bror og efterfølger, kong Oluf, døde, da Sankt Knud blev skrinlagt. Samme Oluf blev tidligere holdt fanget hos kong Knuds svigerfar, greven af Flandern.³² I dette helgenskrift er der altså ikke på nogen måde tale om at postulere familiesammenhold mellem Knud og hans brødre.

Anderledes forholder det sig i det skrift, som blev udfærdiget efter Sankt Knuds kanonisering og dediceret til Knuds bror, kong Niels. Forfatteren, en engelsk munk ved navn Aelnoth, fortæller ikke meget om stridighederne mellem Svend Estridsens sønner. Han omtaler dog kort Harald, som tog magten for næsen af sin bror, og også Oluf, som holdtes i fangenskab i Flandern. Men herudover lovpriser Aelnoth alle Svend Estridsens sønner og i særlig grad kong Niels.³³ Kong Niels' kongedømme var formentlig velkonsolideret i begyndelsen af 1120'erne, da Aelnoth skrev sit helgenvita.

Der opstod imidlertid en konflikt mellem kong Niels og hans nevøer, Eriks sønner, som hed Knud, Erik og Harald.³⁴ Knud blev dræbt af Magnus, kong Niels' søn, og snart var der åben crig mellem kong Niels og hans to nevøer Harald og Erik. I 1134 lykkedes det Erik Emune at overtage kongemagten. Året efter grundlægger han et kloster, som han lader sin brors kiste overføre til. Munkene skal hellige sig kulten omkring Knud. En gejstlig af engelsk oprindelse, Robert af Ely, udarbejdede

et helgenskrift, som kun er fragmentarisk overleveret.³⁵ I modsætning til Aelnoth har denne forfatter ikke noget pænt at sige om alle Svend Estridsens sønner. De nylige kampe mellem kong Niels og hans nevø Erik Emune har formentlig mindet om, at der ikke eksisterede faste regler for arvefølgen og dermed skærpet nødvendigheden af at definere de rette tronarvinger. Robert af Ely hævder, at Svend Estridsen havde tre sønner, som talte: *Filiis Suenonis tres praecipui: Canutus, Benedictus et Ericus – Alii nullius fere frugi.*³⁶ Han skrev omkring 1135, hvor Knud den Hellige og broderen Benedikt havde været døde i næsten 50 år. Knud den Helliges søn Karl, greve i Flandern, blev dræbt i 1127. Kunne Robert af Ely fastslå, at udelukkende Knud den Hellige, broderen Benedikt og Erik Ejegod var værdige efterkommere efter deres fader, Svend Estridsen, ville ingen stå i vejen for Erik Emune. Den afdøde bror, Knud, havde ganske vist en søn, *Vladimir*, men han var fire år på dette tidspunkt og opholdt sig sandsynligvis hos sin morfar, Novgorodfyrsten Mstislav Vladimirovich.³⁷ Eriks bror Harald var formentlig allerede skaffet af vejen.

Brødrene Erik og Harald havde en overgang samarbejdet om at hævne mordet på deres bror, Knud, men i længden kunne de to brødre dog ikke komme overens. Erik Emune greb da til en handling, som traditionen har betegnet som merovingisk grusomhed.³⁸ Erik Emune var næppe direkte inspireret af merovingerne, men han tog som de et uhyre konkret initiativ til afgrænse sin slægt: Han overrumplede Harald og huggede hovedet af ham på stedet. De ni yngre sønner, som var sammen med deres far, tog han til fange og førte til en ø, hvor han senere lod dem dræbe. Han havde da allerede ifølge Saxo dræbt to af Haralds ældre sønner, som han mistænkte for forræderi.³⁹ En enkelt af Haralds sønner undslap Eriks massakre, og

denne Oluf udgør måske i sig selv et vidnesbyrd om, at Erik Emune havde ret i at betragte sine nevøer som farlige konkurrenter. Oluf optrådte nemlig snart som modkonge i Skåne, og det må formodes, at Harald, en senere tronkræver i Skåne, var Olufs søn.

I 1171 lod Valdemar den Store sin legitime søn Knud krone, og ved samme lejlighed fandt kanoniseringen af Knud sted. Det helgenvita, som blev udfærdiget i anledning af kanoniseringen, lægger ikke megen vægt på, at det var Erik Emune, som tog initiativ til at ophøje sin bror til helgenværdighed.⁴⁰ Dette kan måske tilskrives Erik Emunes lidet kristne fremfærd, men det er næppe hele forklaringen. Erik Emune tilhørte nemlig slet ikke længere den nye familieguppering, kongedynastiet.

I dette helgenvita myldrer det med forræderiske slægtninge. Modsatningen mellem det moralske krav om at elske sine slægtninge og de handlinger, der finder sted, er slående. Fx får vi at vide, at der stod en sammenslutning af forræderiske slægtninge bag mordet på Knud Lavard: Henrik, Knuds fætter og søn af Svend,⁴¹ Magnus, kong Niels' søn, og dennes svigersøn Ubbe og sandsynligvis også en søn af denne Ubbe; endelig er der Knud Lavards svoger, Hakon, som dog trækker sig fra komplotet i sidste øjeblik. Alle disse personer, som på den ene eller anden måde er Knuds beslægtede, omtales som forrædere. Det fremgår klart, at de opfattes som forrædere, fordi de ikke lever op til vitaets ideal om, hvordan beslægtede burde opføre sig mod hinanden. Her har vi faktisk en klar parallel til forholdene på Korsika i nyere tid, hvor det vrimer med beskyldninger for forræderi i kilderne. Anne Knudsen forklarer, at de mange forrædere er et resultat af modsætningen mellem idealet om sammenhold og de gruppedannelser, som nødvendigvis må finde sted i praksis. Den,

der skifter alliance, kaldes ofte forræder, men ikke med reference til denne konkrete handling. Forræderen defineres derimod i forhold til det umulige ideal om slægtssolidaritet.⁴²

Det er naturligvis ikke min intention at reducere helgener som sådan til at være udtryk for blot og bar slægtsstrategi. Derimod vil jeg gøre opmærksom på, at en helgen blandt andet kunne have den funktion at være midtpunkt for en slægtsgruppering inden for et diffust slægtssystem. Det er et næsten klassisk synspunkt blandt historikere, at kongehelgener kunne styrke kongemagten, og det har været en underliggende præmis for denne fortolkning, at der var en konflikt mellem de kirkelige og verdslige ledere.⁴³

Anne Knudsen præciserer, at slægtsgrupperne på Korsika ikke blev dannet automatisk, men derimod gennem vedvarende ideologiske bestræbelser på at anerkende eller afvise slægtsrelationer. Ofte samlede en slægtsgruppe sig omkring en stærk, eventuelt politisk, leder. Den stærke leder, som samler talrige slægtninge om sig, er også et mønster, som historikere har fundet i vidt forskellige middelalderkilder.⁴⁴ I andre tilfælde er det på Korsika selve vendettanen, der konstituerer slægtsgrupper, som nemlig centrerer sig omkring enten den dræbte eller drabsmanden.⁴⁵ Også middelalderhistorikere har påpeget fejdens funktion som organisationsprincip for skiftende slægtsgrupperinger.⁴⁶ Det er her, jeg vil trække en parallel til de danske helgener, hvad angår de helt fundamentale mekanismer. En slægtsgruppe stod over for kravet om kontinuerlige bestræbelser af ideologisk eller praktisk art for at sikre gruppens sammenhold indadtil og afgrænsning udadtil. Kulten omkring en afdød kunne tjene et sådant formål. Den, der kæmpede for at få fastslået fx en broders helgenværdighed, ville få et klart overblik over, hvem der

støttede denne kamp, og hvem der var imod. Der er endog muligt for os historikere at spore uenigheder på dette punkt, og vi kan også se, at en gruppering omkring en helgen var skrøbelig. Når nye generationer voksede op, opstod der med dem nye behov for at afgrænse sig i forhold til den allerede etablerede gruppering. Fx havde Erik Emune kæmpet for sin bror, Knud Lavards, helgenværdighed. Men senere blev helgenen Knud i langt højere grad til nytte for sin egen søn, Valdemar, end for Erik Emunes søn, Svend Grathe. De to fætre og deres fjernere slægtning, Knud Magnussen, kæmpede indbyrdes om magten i den såkaldte borgerkrig, som blev vundet af Valdemar, som herefter etablerede sig som enekonge. Han lod bygge en gravkirke for sig selv og sine efterkommere, og Ringsted kirke blev samtidig et monument for kongefamiliens skytshelgen, Knud Lavard. Kirken var reserveret Valdemar den Stores efterkommere, og en ny afgrænsning af slægtskabsrelationerne havde fundet sted. Det betød dog næppe, at denne var en indiskutabel kendsgerning. Saxos værk udgør formentlig en yderligere bestræbelse på at fastslå denne kendsgerning. Mens Saxo skrev, var der jo Valdemar Knudsen, som vovede at hævde et arvekrav på den danske trone. Han var bestemt en alvorlig trussel, ellers havde der vel ikke været nogen grund til at holde ham indespærret på Søborg.

Nu må vi holde os for øje, at det næppe var et isoleret kongeligt eller dansk fænomen, at slægtninge dræber hinanden. I det 12. århundrede og tidligere finder vi som nævnt overalt i Europa disse familiestridigheder og interne mord i kongefamilien, og de islandske kilder, som giver os indblik i en mere beskedne elite, fortæller ligeledes om heftig kamp om familiens ressourcer.⁴⁷ Især i den tidligste middelalder ser vi det fænomen, at brødre og fætre kæmper en indbyrdes

kamp, og de drab, der i den forbindelse fandt sted, må vel siges at være lige så virkelige som forestillingen om familiesammenhold. Jeg vil betragte Erik Emunes mord på sin bror og dennes sønner som en førkristen slægtsstrategi. Merovingerne for frem på samme måde og dræbte enhver potentiel konkurrent inden for slægten. Den traditionelle forklaring på deres adfærd lyder på, at merovingerne dræbte på grund af en strukturel modsætning mellem kongedømmet og de politiske grupperinger, som inkluderede kongens slægtninge. Denne forklaringsmodel forudsætter, at der eksisterede fast etablerede slægtsgrupperinger, som altid var rede til politisk kamp.⁴⁸

Det er en forklaringsmodel, som jo ikke er ganske ulig den, der ofte er blevet anvendt på det 12. århundredes Danmark. Historikere i enhver europæisk nation har sikkert givet specifikke politiske forklaringer på specifikke mord inden for kongefamilien, men det forhold, at mordene optræder overalt, altså udgør et klart mønster, kalder på en forklaring, der ligger uden for den nationale politiske historie.

Drab som slægtsstrategi giver selvfølgelig næsten rationel mening i forhold til konger og fyrster, hvis vi forudsætter, at der ikke var helt klare regler for hverken arve- eller tronfølge. Drabene betød en effektiv udelukkelse af konkurrerende arvinger og var måske en logisk løsning i et forvejen voldeligt samfund, hvor berigelse og karriere for samfundets elite kun lod sig sikre gennem arv.

Den tyske historiker Armin Wolf finder gennem sin analyse af dynastier i Europa frem til visse generelle principper, som følges ved tronskift. Det interessante i denne sammenhæng er, at disse principper i visse tilfælde viser sig ikke at kunne forenes, og at der netop i disse tilfælde opstod strid om arvefølgen.⁴⁹ Armin Wolf beskæftiger sig først

og fremmest med den senere middelalder, men præciserer, at der er tale om en *longue durée*, at tronstridigheder må forstås som kamp om arv også tidligere end 1350 og helt op i det 18. århundrede. Han foreslår med andre ord, at dynastiernes historie opfattes som en kamp om arv – en arveklassekamp.⁵⁰ For den langt tidligere middelalder har Steven D. White tilsvarende påpeget, at der nok fandtes sædvaneretslige normer, men disse havde ikke karakter af klare juridiske regler. Der var modstridende regler, som nærmest havde karakter af stærke moralske påbud, og som altså kunne diskuteres, hvis de kolliderede.⁵¹

På dette tidspunkt kunne Paludan eller andre med reference til min artikel fra 1987 med rette spørge, hvad der egentligt er blevet af min antagelse om, at slægter blev holdt sammen gennem slægtsinterne ægteskaber.⁵² Jeg mener fortsat, at det er Jack Goodys fortjeneste at have henledt opmærksomheden på en endogam ægteskabspraksis i middelalderen.⁵³ Mindre overbevisende forekommer mig imidlertid hans antagelse om, at den kristne kirke med mange midler søgte at forhindre enhver sædvane og praksis, som tjente til at vedligeholde eller endog forstørre eksisterende slægter, som han formoder hang sammen netop i kraft af den endogame ægteskabspraksis. Kirkens omfattende forbud mod ægteskab mellem beslægtede ses følgelig som spydspidsen i denne kamp.⁵⁴

En nyere fransk disputats om Frankeriget, skrevet af historikeren Régine Le Jan, præsenterer en fortolkning af kirkens politik, som følger i Jack Goodys fodspor, idet der dog foreslås den alternative betragtningsmåde, at kirken bekæmpede det bredere familiesammenhold for bedre at kunne isolere og fremme ægteparret og dermed det kristne ægteskab.⁵⁵ Det fremgår, at der

var en udbredt endogam ægteskabspraksis i den frankiske verden, men at denne praksis på ingen måde udelukkede eksogami. De endogame ægteskaber havde ofte karakter af besegling af indgåede alliancer, som skete gennem en egentlig udveksling og dermed implicerede mindst to ægteskaber. Også i det nordiske kildemateriale er der vidnesbyrd om en sådan ægteskabs- og alliancpraksis. Adam af Bremen omtaler fx Svend Estridsen, som gav sin datter i ægteskab til den norske konge Olaf Kyrre og ved samme lejlighed giftede sig med Olafs moder. Adam af Bremen vurderer, at der med denne handling blev sluttet fred mellem Svend og Olaf.⁵⁶ Mere end 100 år senere beskriver Saxo en parallel praksis: Ifølge Saxo giver Erik Emune sin afdøde brors datter i ægteskab til den norske konge Magnus den Blinde og gifter sig selv med Magnus' moder. Erik var nu for øvrig allerede beslægtet med kong Magnus, hvis man skal tro *Knytlingesaga*, som hævder, at Magnus' faster var gift med Eriks bror Harald.⁵⁷ Det ser nu ikke ud til, at netop disse dobbelte alliancer skabte nogen længerevarende fred mellem de implicerede, men jeg vil alligevel formode, at fred faktisk har været formålet med sådanne alliancer.

Det er spørgsmålet, om slægtsinterne ægteskaber virkelig tilførte slægtsgrupper en sammenhængskraft, som Jack Goody forudsatte det. Hvis vi igen vender tilbage til Korsika-undersøgelsen, mener Anne Knudsen, at endogami faktisk skabte en vis sammenhæng i det diffuse netværk af slægtsrelationer. Hun fastslår videre, at problemet for en gruppe, som får indre sammenhængskraft gennem gentagne ægteskaber inden for gruppen, er, at gruppen er umulig at strukturere internt ud fra slægtsrelationer. Det er vanskeligt at skelne de forskellige slægtsrelationer fra hinanden og derfor også umuligt at forbinde dem

med præcise forpligtigelser. Slægtninge bliver mangebestemte: Fætre på mødrene side kan meget vel på samme tid være grandfætre på fædrene side, og på samme måde kan de være onkler og nevøer for hinanden i et system af overlappende slægtsrelationer, som efterhånden bliver mere og mere uigennemskueligt. Dette system tilbyder ingen angivelser af, hvem der skal støttes fremfor andre, og tilknytning til bestemte personer inden for familien forbliver et strategisk valg. Ideologien foreskriver forpligtelser over for slægtninge, men kombinationen af bilateralitet og endogami implicerer, at det end ikke er muligt at rette en støtte fortrinsvis mod fædrene slægt – noget som ellers ifølge Anne Knudsen utvivlsomt ville være acceptabelt ifølge den herskende ideologi. Der er med andre ord absolut ingen angivelse af, hvem der har autoritet eller myndighed inden for et sådant system. Enhver risikerer konstant at blive forræder i forhold til idealet, som foreskriver støtte til alle slægtninge: Opstår der uenighed mellem blot to blandt det anseelige antal slægtninge, vil enhver risikere at være dømt til at forråde den ene for at støtte den anden. Kravet om, at enhver skal støtte sin slægt, bliver ganske enkelt en kilde til konflikt, fordi enhver forventer støtte fra sine slægtninge i disse korsikanske landsbyer, hvor alle og enhver er mere eller mindre beslægtede. De slægtsgrupperinger, som etablerer sig inden for landsbyen, fremkommer, fordi alle er tvunget til at vælge, hvor de hører til. Det er således Anne Knudsens pointe, at slægtsgrupper er et resultat af uenigheder, som igen ofte skyldes det forhold, at der kun er yderst upræcise grænser for slægtskab og overhovedet ingen indikatorer for, hvem inden for sin slægt man bør støtte.⁵⁸

Det udgør en interessant parallel, at Le Jan i sin undersøgelse vurderer, at spændingerne inden for de frankiske

slægtsgrupper i den tidlige middelalder skyldtes, at de næsten ikke havde nogen hierarkisk struktur.⁵⁹ Måske var endogami mindre udtalt blandt den europæiske elite end blandt de korsikanske landsbyboere, som formentlig havde et mindre behov for eksterne alliancer. Den tidlige middelalders politiske historie tyder ikke på, at endogame ægteskaber kunne sikre hverken fred eller sammenhæng inden for elitens slægter. Men freden var jo netop heller ikke sikret i de korsikanske landsbyer, hvor alle var mere eller mindre beslægtede. Dette udelukker naturligvis hverken, at der var familiesammenhold, som i praksis fungerede over længere tid, eller at der kunne eksistere andre fredsfremmende strategier end de, som Anne Knudsen finder på Korsika. Jon Vidar Sigurdsson peger således ud fra de islandske kilder på, at mægleren spiller en central rolle, og han kan være en person, der er beslægtet med to stridende parter.⁶⁰

Régine Le Jan mener, at den endogame ægteskabspraksis var den lim, der holdt merovingiske slægter sammen.⁶¹ Men hertil skal dog bemærkes, at Le Jan ikke betragter disse slægter som grupperinger, der handler i fælles ånd. Disse *Sippen*, som hun faktisk kalder dem, ser hun derimod som kredsløb for gods, kvinder og navne.⁶² Hun konkluderer ikke, hvad der ellers forekommer mig at ligge lige for, at der ikke er tale om egentlige slægtsgrupper. Navnes gentagne optræden er jo på ingen måde vidnesbyrd om sammenhold blandt dem, som anvender dem.⁶³ Snarere tværtimod, for specifikke navne, der gentages med stor hyppighed, må efter al sandsynlighed opfattes som udtryk for tron- eller arvekrav.⁶⁴

Måske var det alligevel et forkert udgangspunkt, når jeg indledningsvist forsikrede, at den politiske historie i Danmark i det 12. århundrede ret beset var et familieslagsmål. Da familietilhørs-

forhold også er et udslag af strategiske valg, ville det formentlig være mere rigtigt at sige, at det politiske liv udtrykte sig i slægtstermer. Ægteskabet var alliancemidlet par excellence, og dermed vil en samarbejdende overklasse også altid på et givent tidspunkt være internt beslægtede i en eller anden grad. Ægteskaber blev brugt til at etablere eller befæste alliancer, og nok kunne man alliere sig eksternt med ikke beslægtede, men disse kunne snart komme til at tilhøre gruppen af indgifte slægtninge.

Dette ændrede sig, da magten i højere grad blev institutionaliseret og ikke mindst i kraft af det kirkelige forbud mod ægteskaber mellem beslægtede. Nu kunne overklassen ikke længere problemløst søge at bekræfte og vedligeholde sine alliancer gennem ægteskaber. Et enkelt ægteskab var i teorien nok til, at yderligere allianceægteskaber inden for samme kreds var udelukket i flere generationer fremover. Det er vel også sandsynligt, som den amerikanske antropolog Katherine Verdery har foreslået i en kritisk kommentar til Jack Goody, at verdslige ledere selv kunne se en egen interesse i at kunne undslå sig for ægteskaber med kusiner eller andre beslægtede med reference til det kristne forbud. Ifølge antropologiske undersøgelser, som Verdery refererer til, vil specielt mænd, der har opnået en høj position, opleve et pres for samhørighed med slægtninge, som kunne udmønte sig i et regulært krav om, at samhørigheden skulle befæstes gennem et ægteskab.⁶⁵

Valdemar den Store forstod sandsynligvis, i hvor høj grad kirken kunne være til nytte for den konge, hvis slægtninge lå ham til last. Han giftede sig med en halvsøster til Knud, der var søn af hans fætter Magnus, som dræbte hans far, og det var givetvis en traditionel form for fredsstiftelse. Dette ægteskab skulle bilægge stridigheder og gammelt

had. Men senere var der noget besvær med denne gren af familien i skikkelse af Valdemar Knudsen. Forinden var monarkiet blevet konsolideret gennem Sankt Knuds kanonisering. Helgenens kiste blev overført til en gravkirke samtidig med kroningen af Valdemars søn Knud. Hermed forsøgte man at stadfæste den kristne monarkiske arvefølge. Saxo lader os dog vide, at der var modstand mod kroningen inden for andre grene af den kongelige familie. Netop derfor var der formentlig behov for, at den blev legitimeret gennem Saxos værk.

Der er ikke meget, som tyder på, at danske og norske konger var monogame i den tidlige middelalder. Som Pauline Stafford har anført, er det næppe heller frugtbart at betragte Skandinavien som et isoleret tilfælde, der herved markant adskilte sig fra resten af Europa.⁶⁶ Det kristne ægteskab havde givetvis fået sit gennemslag i det 12. århundrede, men konkubiner spillede fortsat en rolle. Ifølge de danske landskabslove kunne konkubinernes børn arve deres far, hvis han ønskede det, og de må derfor betegnes som potentielt legitime.⁶⁷ Konkubinerne og deres legitime arvinger var institutioner, som betød, at slægtsrelationerne var endnu mindre entydige. Den samme effekt havde den meget høje dødelighed og dermed det store antal gengifte. Stedbørn og mere eller mindre legitime børn af konkubiner betød, at netværket af slægtninge ikke alene var diffust, men også kaotisk.

På Korsika spillede konkubinaten ifølge Anne Knudsen en rolle i forbindelse med alliancedannelser blandt samfundets højeste cirkler. De egentlige magthavere forsøgte ad denne vej at udbrede familierelationerne i flere taktiske retninger. En præfekt fordømmer i 1818 i en rundskrivelse til øens borgmestre denne praksis med henvisning til de

fjendskaber og vendettaer, som den giver anledning til.⁶⁸ Så vidt jeg er orienteret, har den middelalderlige kirke aldrig givet en lignende forklaring på sit påbud om monogami. Jeg vil ikke desto mindre mene, at de kristne ægteskabsforskrifter også må forstås i lyset af samme kirkes eksplicite intentioner om fred.⁶⁹ Samlet set havde det kristne, uopløselige, monogame og eksogame ægteskab nemlig utvivlsomt den funktion at gøre slægtsbånd mere entydige. En gennemgribende patriarkalsk ordning af samfundet kunne have en lignende funktion, men en sådan sætter sig formentlig mindre klart igennem end det kristne ægteskab.⁷⁰

Det er naturligvis arbejdshypoteser, som jeg har præsenteret her. Jeg foreslår et perspektiv, hvor slægt først og fremmest var et strategisk, politisk felt. Kongen var et slægtsmedlem, og hans krav på magten kunne udtrykkes som en genealogi. Historieskrivning var i denne sammenhæng en politisk aktivitet.

I den forstand ville det være en anakronistisk betragtning, at historikere i dag skulle være historikere på samme vilkår som Saxo.

1. H. Paludan, »På Saxos vilkår. Krise eller gennembrud i middelalderhistoriens meldinger op til middelalderåret«, *Historie*, 1999, 2, s. 327-328.
2. H. Paludan, 1999, s. 339ff.
3. T. Lehtonen, »History, tragedy and fortune in twelfth-century historiography, with special reference to Otto of Freising's *Chronica*«, *Historia: Genres and Concepts in the Middle Ages*, ed. T. Lehtonen and P. Mehtonen (under udgivelse i skriftserien *Commentationes Humanarum Litterarum* udgivet af »The Finnish Society for Sciences and Letters«). Om *fortuna*-begrebet i middelalderen se desuden A. Murray, *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford 1978 og T. Lehtonen, *Fortuna, Money, and the Sublunar World. Twelfth-century Ethical Poetics and the Satirical Poetry of the *Carmina Burana**, (Bibliotheca Historica 9), Helsinki 1995.
4. Det følgende bygger på et oplæg holdt på seminaret »Monarchie, religion et mentalités au Moyen Age«, Nordheimsund 20.-22. juni 1997, som var arrangeret af Sverre Bagge, Bergen, og havde deltagelse af Jacques Le Goff. Indlægget forventes trykt i en noget anden form under titlen »Stratégies de parenté – le saint, la monarchie et le mariage au Danemark du douzième siècle«.
5. M. Bloch, *La société féodale*, Paris 1973 (1939), s. 197-198.
6. M. Bloch, 1973, s. 208.
7. M. Bloch, 1973, s. 200-201.
8. Se fx det historiegrafiske overblik hos G. Althoff, *Verwandte, Freunde und Getreue*, Darmstadt 1990, s. 35-40.
9. M. Bloch, 1973, s. 202.
10. Rethistorikerne S. Iuul (*Danmarks Gamle Love på Nutidsdansk*, III, København 1948, s. 22) og – mere tøvende – P.J. Jørgensen (*Dansk Rethistorie*, København 1947, s. 223) tilsluttede sig hypotesen om en oprindelig patrilinearitet. Den indflydelsesrige historiker A.E. Christensen, som vedkendte sig M. Blochs indflydelse, forsøgte lidet overbevisende at understøtte hypotesen om patrilinearitet på grundlag af runeinskriptioner: A.E. Christensen, *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund*, København 1969, s. 72-73.
11. O. Fenger, *Fejde og Mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammel dansk ret*, København 1971.
12. C. Brengaard, *Muren omkring Israels Hus*, København 1982.
13. J. Goody, *The development of the family and marriage in Europe*, Cambridge 1983.
14. A. Murray, *Germanic Kinship Structure. Studies in Law and Society in Antiquity and the Early Middle Ages*, Toronto 1983.
15. G. Althoff, 1990; S.D. White, *Custom, Kinship and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050-1150*, Carolina 1988; R. Le Jan, *Famille et pouvoir dans le monde franc. (VIIe-Xe siècles). Essai d'anthropologie sociale*, Paris 1995.